

BÁLINT PÉTER

A LUSTASÁG FENOMENOLÓGIÁJA

Erős János-típusú népmesékben

...a lustaság,
a renyhesség, a restség
mondhatni a hős
rejtekezésének egyféle
módja, illetve
mindazoké, akik
tétlenül henyélnek
a tűz mellett, vagy
tétlenségbe
feledkeznek.

1

■ A lustaság fenomenológiai vizsgálata, melyet az alábbiakban igyekszünk elmélyíteni, nem egészen új keletű törekvés; már Kant és őt követően Bachelard is igyekezett a *lustaságot* mind morális vetületében, mind pedig a „tevékenység” kontextusában megragadni. Górcső alá vont mesénk címadó főhősének, Erős Jánosnak is az egyik lényeges attribútuma a családi tűzhely melletti aluszékony-sága (ami inkább csak szenderegés, lustálkodás, elrevedezés); hogy megértsük különös „viselkedését”, egy kis kitérőt kell tennünk, és előzetesen meg kell vizsgálnunk a tűz és az álmodozás, a tűz és az értelem (a descartes-i „némi értelem” – a *quelque lumière*) viszonyát.¹

A francia filozófus, Gaston Bachelard poétikus hangvétellű esszéjében (*Le feu et respect, le complexe de Prométhée*) élesen elkülöníti egymástól az álmot és az álmodozást, mivelhogy felfogásában az álmodozás (miként az „*álmodozik*” ige folyamatosságot és általánosságot mutató alakja is sugalmazza) sosem állít a középpontjába egyetlen konkrét tárgyat² (ellenben a „primitív” ember számára a gondolkodás „centralizált álmodozás”³). Descartes az álmodozás állapotáról mint „gondolkodásunk hanyagul tévelygéséről” beszél, amikor is gondolkodásunk nem kíván lehorgonyozni egyetlen tárgy, idea vagy szubjektum elgondolhatósága mellett; épp ellenkezőleg, „hanyagul” túlcserdulni akar mindenben (beleértve az időt és teret) – önmagán is, mert a sokra, a sokfélére mint egyfajta kínzó hiányélmény betöltésére vágyik, tudván tudva, hogy a vágyakozás lényegéhez tartozik a *hiány fennmaradása*. Ám az ember nem

csak a mérlegelésnek és elhatározásnak, az *előre* eltökélt⁴ tevékenységnek és a lehetőségeként felmerülő gondolatok végiggondolásának az embere (aki elhatározza azt, hogy mely dolgokat képes maga realizálni⁵), s ezáltal a cselekvést aláveti a morális ítéletnek. Azt látjuk, hogy időnként megriadván a folyamatos tevékenységtől (a ricoeuri kifejezéssel: „eseményektől”, mint amilyen a létmódváltás, az átváltozás és mozgás⁶) és a tökéletesedésre törekvéstől, visszalép, és a *nem*-tevékenységben mint a tevékenység egy formájában, és a folyamatos reflexivitástól elhatárolódásban, a *nem-észnél-létként* megjeleníthető „együgyűségben” piheni ki magát, afféle *kompenciaként* – Marquard szavával élve – a „perfekcionizmus” ellenében.

Kötete elején Bachelard sorra veszi a „naturális” és „szociális” tapasztalatokat, meghatározza időbeli kialakulásuk sorrendjét, s megszívlelendő kijelentések egész sorát fűzi hozzájuk. Elsőként mindjárt azt, hogy az ember álmodozásainak az első tárgya minden bizonnyal a tűzhelyben lobogó *tűz* volt, amely fenomenológiáját tekintve is összetett szimbólum,⁷ legfőképpen is a megpihenésé, ugyanakkor pihenésre meghívásként is értelmezhető;⁸ másodsor: a tűz kétségkívül fel/átmelegít és megvigasztal;⁹ harmadsor: a tűz közelében egyenesen késztetést érzünk arra, hogy letelepedjünk, megpihenjünk, az alvás szándéka nélkül, és *lustálkodásunk* idején elfogadjuk az álmodozás sajátos valóságát.¹⁰ A tűz fenoménjét körülíró kijelentéseket összegezve bátran juthatunk arra a következtetésre, hogy a tűz melletti henyélés egyszerre örömszerzés¹¹ és erőgyűjtés, az otthon/lakhely biztonságában időzés és lévinasi „elnapolódás” a kinti világtól elkülönülés, a bensőségbe behúzódás révén, és felkészülés olyan nem is távoli jövőben bekövetkező küzdelemre, harcra és váratlan történésekre, melyek egy idegen, rémisztő és kegyetlenül erőszakos, legalábbis ilyenként feltűnő világban várnak rá.¹² Meshősünk esetében nem a kanti értelemben vett munkáról megfélemlítés, a „*far niente*”,¹³ a munkától irtózás és ödzkodás egy fajtájáról beszélhetünk, de nem is az alapvető semmittevésre, tunyáságra való hajlandóságról, amit szokás a *lustaság*¹⁴ par excellence megnyilvánulásaként említeni.

Hogy tovább árnyaljuk a képet, érdemes odafigyelnünk arra, amit a francia mesekutató, Nicole Belmont mond *Poétique du conte* című kötetében egy helyütt, nevezetesen, hogy a lustaság, a renyhesség, a restség mondhatni a hős rejtekezésének egyféle módja, illetve mindazoké, akik tétlenül henyélnek a tűz mellett, vagy tétlenségbe feledkeznek. Az illetén létező hősök nem a szellem megjelenésének szegényes vagy gyöngye változatai, inkább magában a tétlenségben és lustaságban tetszelegnek.¹⁵ A *tetszelgés* kifejezés fenomenológiáját tekintve magába foglalja mind a tettet, mind pedig annak egy különös változatát, az „úgy tenni, *mintha*” valamit tennék látszatát: egyfajta színjátékot, melyet mindig mások előtt játszunk el, hogy megtévesszük és magunknak megnyerjük őket: a foucault-i „*mintha* birodalmát” a valóság helyébe csempészve. A tevékenységnek mindkét formája: a *lustálkodás* (az „észhasználatra” felkészülés) és a *lustaságban tetszelgés* (egy maszk mögötti eltűnés, rejtekezés mint a valóságtól eltérő, másként létezés¹⁶) egyaránt elbeszélhető a cselekvő szándékát megmutató történetként (hogy tudniillik jószántából vagy szándéka ellenére „tesz így”); illetve az előttünk magamagát *valamiként* megjátszó személyre szabott történetként (hogy miért is választotta előszeretettel, miért is döntött úgy, hogy inkább másnak mutatja magát, mint ami). A lehetőségeként kínálgató kétféle narratíva jelenbeli értelmezése és leleplezése ránk vár.¹⁷ Ezt az interpretatív műveletet könnyíti meg számunkra Lévinas értelmezése: „Behúzódás, az ön felé haladás, az önhöz mint menedékhelyre történő visszavonulás, mely a vendégszeretetnek, a várakozásnak, az ember általi fogadásnak felel meg, amikor a meg nem szólaló nyelv lényegi lehetőség marad.”¹⁸

Jakab István hőse, a mesemondó intenciója szerint, bárminemű határozott cél/intenció hiányában halogatja megtenni az „első lépést”, érzékiségének élvezete leköti

gyermeteg figyelmét, a „reflektálatlan én naivitása”¹⁹ az élet szűkösségének és az elkülönültségnek az élvezete. Ám mihelyst az értelmére hivatkozva elmagyarázzák neki, világossá teszik számára a kötelességét, hogy tudniillik a két keze munkájából élés nem pusztán a küzdelmes létfenntartás eszköze, hanem maga is az életélvezet egy örömteli formája, s határozott/egyértelmű célt tűznek ki eléje, értelme kezdi betölteni rendeltetését,²⁰ és egyszeriben hátrahagyja a tétlen létformáját.²¹ Bizonyítván, hogy nemcsak magához való „esze van”, következésképpen megérett a hívások, felszólítások, elvárások, életszituációk értelmezésére, de képes is a használatára, miként Descartes mondja: „Nem elég ugyanis, hogy valakinek jó esze legyen; a fő dolog az, hogy azt jól használja.”²²

Ez a „*jól tudja használni*” kifejezés egyértelműen utal arra is, hogy nem óvatlan és nem meggondolatlan, mint az a rendkívüli erővel, fortélyos ésszel és elképesztő munkabírással rendelkező hősre bizonyos helyzetekben nagyon is jellemző, ahogy rögtön látjuk is. János, akárha meghallotta, megértette volna a hívást²³ (megértette volna a „rajta túlról” érkező közösség fel-szólítását és lelkiismerete „belőle” jövő hangját), *válaszként* az álmodozás, a „*mintha*”-tevékenységek bensőséges világából a gazdagságot ígérő munka kint-lévő terepére: a legkülönbözőbb féle tevékenységek elvégzésére indul.²⁴ Ekkor viszont oly bőszen, „rettenetes ereje” kimeríthetlenségére és hatalmára rácsodálkozva, mintegy játszi könnyedséggel (*meggondolatlanul*) és lázas hevülettel (*pazarlón*) lát bárminemű munkához, mintha napok alatt kellene bepótolnia mindazt az el nem végzett munkát (másként mondva: kötelességszerűen törleszteni fennálló adósságát), amit a gyermekkori lakhelyen behúzóadás és a hívás-visszautasítás (a lelkiismeret belső hangját meg-nem-hallás) életszakaszában elmulasztott megtenni. „Vágatt is Kilenc reggeltől estig, folytan, szakadéktalanul, úgy, hogy meg se szusszant, még étere se gondolt, csak hogy minél többet tudjon csinálni, hogy ne haragudjék meg a király, hogy egymagába dógazik. Mire már beesteledett vóna, arra amekkara erdőfelület létezett, egy emberi szem belátatt vóna, Kilenc az egészet lábáról mind ledöntötte, mind rakásba, melyiket ahogy érte, a fődre.” (Jakab : *Kilenc*, 562–563.)

Ez a munkának való „nekiugrás”, a vele szembefeszülő és céljaitól minduntalan eltéríteni vágyó ellenséges akaratoknak ellenálló *akaratnak* és az egyelőre felmérhetetlen akarat *képességének* a próbára tétele, mely egyszerre jelent a hősnek élvezetet és örömet, teljes elképedésére azt eredményezi, hogy a környezete megretten fizikai (szörnyet elpusztító rettenetes) erejétől és csodás képességeitől, s nem ismervén eredendő jóságát, azt feltételezik róla, hogy előbb-utóbb ártani akar,²⁵ mint ellenfele: a sárkány, a szörny. Ezért aztán szinte valamennyi változatban előkerül a szemtől szembe egyenességét mellőző *eltávolítás* (s majd mindig alantas *elveszejtés*) szándéka, amely legalább annyira meglepi a hőst, mint a korábban otthonról való eltávolítás (számára kegyetlenként értelmezhető) szándéka. A lustaság és serénység, a tétlenség és – mai szóhasználattal élve – túlmozgásos aktivitás, az elnapolódás és rögtön mindent elvégzés mint a közösségi tapasztalaton való túlcsoportulás, az élet normális rendje ellen való tevékenységként tűnik föl, ezért a közösség normarendjének határán átlépést jelző szélsőségesség, korlátfeszégetés, olyan nem kívánatos (különös és elfogadhatatlan) magatartásforma, amelyet a tapasztalatszerzéssel és „észhasználat” kell felülvizsgálni, lemetszeni, hogy képes legyen a közösség felelősségteljes tagjává és kulturálisan is felvilágosodottá (*éveillé culturellement*) válni.²⁶ Ugyanakkor persze a mesehősünk egzisztencia-karakterében meglévő fenti kettősség újfent „átmeneti”-létére: istenek pártfogoltságára és halandó voltára utal. Miként annak a belátása is, amiről Vernant beszél Hésziodosz *Prométheusz alakjának* értelmezése kapcsán, hogy tudniillik a király igazságossága kollektív növekedést biztosít egy közösségnek, ám a gazdagság, melyet a munka biztosít valakinek, épp ellenkezőleg, egyénre szóló isteni pártfogoltság.²⁷

Térjünk vissza az otthoni tűzhely mellett időző hősnökhöz, akivel összefüggésben a kérdés szinte magától adódik: miről álmodozik, vagy még inkább: miről ábrándozik,²⁸ ha ugyan kerget bármiféle ábrándot is? E kérdés kiváltképpen annak fényében nyer különös értelmet, amit Bachelard mond, hogy tudniillik: az ember sokkal inkább a vágyak teremtménye (*création du désir*), mintsem a primer szükségleteké.²⁹ A vágy, a gyermekhős valóságtól el-kötődése és elrugaszkodása révén, a jövő ígéretként föltűnő (megfoghatatlan és körülírhatatlan) transzcendentálisba röpíti őt, egy olyan térbe, melynek nem létezik horizontja, hol összehúzódik, hol kikerekedik, hol pedig önmagába zárul,³⁰ s csodálatos és titokzatos lehetőségeket (adományokat) sejtet meg vele, felülírván profán szükségleteit, melyek örökös beteljesületlenséggel járó hiányérzetet hagynak maguk után, ezért kielégítésük sohasem okozott olyan gyönyörűségeket számára, mint a képzelet csalóka játéka. A vágy és az álom, az értelemteremtés és a dolgok „hozzám rendelése” közötti összefüggésről világosan beszél Foucault: „Az álmovilág saját világ, nem abban az értelemben, hogy a szubjektív tapasztalat dacolna általa az objektivitás normáival, hanem abban, hogy eredendően olyan világgént épül fel, amely hozzám tartozik, és amely tudomásomra hozza saját magányomat.”³¹

A rendkívüli erővel született kamasz, miközben gyönyörűségét leli a tűz melegében, a fahasábok és az ágak pattogásában, szeret elkülönülten lenni, otthon időzni, ami annyit tesz – Lévinas értelmezésében –, „mint élvezni az élvezetet”,³² s a közeli és távolabbi jövőjéről ábrándozik ráérősen, az időtől cseppet sem zavartatva magát. Úgy vélhetnénk, hogy a falusi közösségben alapvetően elismerést kiváltó szorgalmatosság, rendkívüli munkabírási, másokon való önzetlen segítség kínálokza fel előtte reális jövőképként. Ám hogy mégsem a földművelésről, favágásról és más, a mindennapi megélhetést biztosító falusi munkákról: építkezésről, csordaőrzésről ábrándozik (sokkal inkább játszadozik, madártojást eszik, fűtyörész³³), abból derül ki, hogy a hívás egy lehetséges formájaként értelmezhető *számonkérés* és *feddés* pillanatában értetlenül áll a faluközösség elvárása, kinyilvánított nemtetszése előtt.³⁴ Értetlenül áll, mivel értetlensége átmeneti léthelyzetéből fakad: kiskorúságának egyértelmű jelzése a „beszámíthatatlansága” (beszámíthatatlan és felelősségvállalásra képtelen lévén egyben számonkérhetetlen is: számára nem róható föl bűnként lustasága), ugyanakkor felnőtté válásának jelzése a lelkiismeret hangjának megszólalása, önmagaként levésére fel-hívása.

Bizonyos mitikus analógiák alapján hihetőbbnek, valószínűbbnek tűnik, hogy az útra kelés mint a szellemi tökéletesedés és az igazság felé törekvés, az ösztönéből (én-előttiségből) a személyes kiteljesedés: vagyis „rettenetes ereje” révén a hőssé válás lehetőségfeltételei járnak a szemé előtt.³⁵ Ezt igazolja Jakab István egyik meséje, melyben a vitézhős fia pontosan elének tárja a *szörnyetegeket legyőző hőssé válni* akaratát; illetve azt a küldetését (melyet Eliade akként ír le, hogy a „messianisztikus” személyiségek, mint Erős János is, akiket a kultúrhéroszokkal és az ősökkel azonosítanak, s éppen általuk/bennük térnek vissza), hogy eljöveteleivel az eredeti mitikus időket jelenné tegye (*réactualisation*), és újraalkossa a Világot.³⁶ Tovább nem titkolható szándékának kinyilatkoztatásában tetten érhető emellett a *hivatkozás* mint a megszólított emlékezetben elrejtett vitéz tettekre való visszautalás, az apa (ősök) múltbéli vitézkedései nyomán nyert múlhatatlan hír-nevére rá-felelés, ami azt szándékozik tudtul adni, hogy ő mint apjának a fia, aki *nevét* tőle kapta, csupán megismételni akarja köztiszteletet kiváltó tetteit, hogy e rituális ismétlés révén valóban méltóvá váljék apja/ősei hírnevéhez, a családi örökséghez, s *olyanná* váljék, mint ő(k). „– Na kedves idesapám, te hatéves korodba kezdted meg a világ bujdasását, én már hétbe vagyok. Te nagyon vitéz vagy, szépen kérlek tégedet, engedj engemet is, menjek én is országát, világot látni, úgy, amint te men-

tél; én is keressem meg a vitézségemet, szerezzem meg a kenyeremet és az én öreg-ségemre nyugvó helyemet.”³⁷

Bár nem árt észben tartani a ricoeuri tételt: „jelenteni mindig más, mint újrameg-jeleníteni”³⁸ – lefordítva esetünkre, az apa az egyedi, az eredeti vitézhős múltbeli megjelenése, maga a *vitézhősség* paradigmája; ellenben a fiú még csak elindulni ké-szül a vitézhősség (egy sorslehetőség hívása) felé, ami jövőbeni ígéreteként tétélező-dik számára. A kettő közötti eltérés megértése a különbségen, az el-különbözés szán-dékának és mibenlétének megértésén alapszik. Ez az „*olyanná válás*” (jelen esetben hasonlatossá válni az apához) szándék számos mesetípusban megjelenik, amely egy-szerre több kérdést is fölvet számunkra, kiváltképpen is ha Lévinas apa-fiú kapcso-latának interpretációjából indulunk ki: „A termékenység magába foglalja az azonos kettősséget. A jövőndómet jelöli, amely nem az Ugyanaz jövőndóje. [...] És mégis az én kalandom, következőképpen az én jövőndóm, merőben új értelemben, a folyto-nosság megszakadása ellenére.”³⁹

Vajon a hős, aki az apa képviselte vitézség referenciáját követi (vagyishogy az apa az ő élete adományozójaként elő-áll példaként, tetteivel és szavaival irányt mutat, másként szólva *nyomot hagy*), képes-e nyomolvasóként azon az úton járni, melyet a hozzá közel álló apa egyszer már a múltban bejárt. Az „*én is keressem meg a vitéz-ségemet*” kijelentés nagyon is a lévinasi értelmezést, a leendő kaland és elő-álló sors személyessé tételének szükségességét hangsúlyozza, illetve pontosan azt az igényt fogalmazza meg, melyet Descartes maga elé tűzött: „hogymagam keressem a magam útját”.⁴⁰ Mesehősünk kijelentése ugyanakkor a ricoeuri „*megismerés-öna-zonosságteremtés*” kettősét is elének hozza, amikor is egy bizonyítás/tanúsítás (*attestation*) és egy megerősítés/állítás (*assertion*) magát a képességet: az „*azt hiszem, hogy képes vagyok*” nyelvi formulában igyekszik elhithetni mind az apával, mind az olva-sóval/hallgatóval.⁴¹

Másik kérdésünk fölvetésében Jean-Luc Marion apa és fiú viszonyát faggató írása siet a segítségünkre: vajon a hős/gyermek, aki az apjától kapta a nevét, miután az apja elismerte a törvényes apaságát, méltó-e arra a névre, amit egyszersmind öröksé-gül kapott?⁴² S az elnevezéssel együtt miféle történetek elmesélésén keresztül szerzi meg a hős/fiú az identitását?⁴³ A hős ő-magasága (*ipseité*) elérése során, a genetikai és szociokulturális azonosságuk ellenére az eltérő hívások/feladatok és a rájuk adan-dó eltérő feleletek/megoldások okán éppen a mássá, az apjától eltérő egzisztenciaka-rakterre válásán munkálkodik, hogy a különbözőségében és másságában az azonos-ságot, pontosabban az *őmagaságát* erősítse. A készenlétről bizonyoságtétel és az ön-megismerés (mint felelős, felelősséget ismerő lény) útjára lépés bejelentése kapcsán felmerül bennünk a gyanú, hogy az „*olyanná válás, mint te*” kinyilvánítása vajon nem csupáncsak kezdete az otthonról elköszedésnek, a világjáráshoz való enge-délyszerzésnek? Bár a hős tanúságtételében és állítása megerősítésében elérkezett-nek látja az időt, mivel önmagát is érettnek tartja az elindulásra (sőt kijelentése hát-terében ott rejtezik az a szorongató szégyenkezés is, hogy ő már egy évvel lemaradt az apja vitézkedéséhez képest, tehát időbeli *késésben* van), apját nehezen győzi meg, mivel saját magáról: elérendő egzisztenciakarakteréről és eljövendő létéről nem ren-delkezik biztos, meggyőző, minden kétséget és gyanakvást kizáró tudással. Inkább csak az apai példázat mint a múltból felködlő emlék és homályba vesző jövőbeni ígé-ret az, amely a képzeletét hadra fogja, és annak segítségével igyekszik le- és körülír-ni a folytonosságot megszakító, ám saját identitását megeremtő szándékát.

Újból megismétlem: ne tévesszen meg senkit az, hogy Erős János együgyű és aluszékony; a „lakhelyhez kötött léte” elnapolódás, haladékkapas, az idővel való szabadon rendelkezés.⁴⁴ Az otthoni létén töprengve egyre közelebb jut ahhoz, hogy a marquardi „inkluzív-ész” működését, a gondolkodás természetét megértse.⁴⁵ Noha Gurevicsnek (nem kizárt, hogy épp Kant nyomán, aki a lustaság, gyávaság és hamiság közül az elsőt tartja a „legmegvetendőbbnek”⁴⁶) ellenkező véleménye van a „henyélésről”, mint a fentebb idézett kutatóknak, a céltevékenységet feltételező munka lelket „tökéletesítő” szerepét maga is hangsúlyozza: „A henyélés a »lélek ellensége«, a bűn, az örök halál veszélyét rejt magában, a munka pedig megtartóztatja a testet, önfegyelemre és szorgalomra tanít. De csak akkor és annyiban igazolható a munka, csak úgy ismerhető el pedagógiai szükségessége, amennyiben ezeknek a céloknak az eléréséhez vezet, csak ha a lélek tökéletesedését segíti elő.”⁴⁷ Csakhogy mindazok, akik elfeledkeznek a mitikus hősök leszármazottjának tekinthető és „rettenetes erővel” született gyermek szabadságvágyáról, amely még a Bachelard említette szociális tiltásokat is nehezen fogadja el, saját vagy a kollektíva pillanatnyi érdekeit támasztják a gyermek vágyával szembe. Ennek lehetünk tanúi az egyik erdélyi szász mese, a *Vasjankó*⁴⁸ esetében is, amely köntörfalazás nélkül tárja eléink az a konfliktust, mely az otthon dologtalanul henyélő, folyton enni akaró fiú és a róla gondoskodni képtelen szülők között feszül, s melynek háttérében a megszólítás és útmutatás hiánya, az adott élethelyzet szóbeli értelmezésének elmulasztása áll: „Ahogy azonban növekedett, hamarosan kezdett terhükre válni, mert mindenüket felette, és mégsem lakott jól soha. Anyjának mindig hatalmas üstben kellett főznie. [...] Ezért aztán azt mondták neki, hogy most már elég nagy és erős ahhoz, hogy szolgálni menjen. Vasjankó megörült, hogy világot láthat. Fogta az ostarát, és útnak eredt.”⁴⁹ De a rettenetes erővel született gyermeknek mint a félistenek kései, pontosabban mesebeli ivadékának a „lustálkodását” más lehetséges szempontból vizsgálva feltehetjük a következő kérdést is: Vajon a házi tűzhely környéke, a kemencepadka nem éppen az a *profán tér*⁵⁰ (mint ami az isteneknek a szent templom), ahol a hős a nap minden órájában és meghitten időzik, ábrándozik, ahol folyamatosan táplálja őt az anyja tej- és kenyérral és szellemmel⁵¹ (míg az isteneknek véres áldozatot mutatnak be), és ahol ezen áldozatbemutatás: „tápláló élet” és szellemmel eltöltekezés révén növeli a „rettenetes” erejét, mellyel az emberek fölébe nő testi mérete és fizikai ereje révén? A tűzhely – ahogy erre Vernant felhívja a figyelmünket – az a hely, ahol az áldozati állatot levágják, s mikor kiszáll belőle az élet, egy rituális kiáltást hallat, mielőtt a halálba megy.⁵² Az a hely, ahol az agrártermelést mint a civilizált életformát szimbolizáló árpa- vagy rozsszemeket és a belőlük sütött kenyeret mutatják fel áldozatként, mivel az elmúlt évszázadokban a parasztok (akárcsak a régi görögök), a legtrikább alkalommal ettek húst.⁵³ Az áldozati tűz pedig (ne feledjük a parasztház nyitott tűzhelyét), mely az ég felé terjeszti a csontok és a haj illatát, az istenek és az áldozati rítusban résztvevő emberek között egy kommunikációs utat, mondhatni metakommunikációs lehetőséget nyit meg,⁵⁴ a plessneri testtel-bíró-lét (*I' avoir-un corps*) spirituális létezése felé.⁵⁵

Tanulságos ebből a szempontból egy másik erdélyi szász népmese: *A csodagyermek*, melyben a gyermektelen szülőknek egy öregember (aki, tudjuk jól Jung nyomán, az isten megnyilvánulása) fiút ígér, s miután megszületik, különös kéréssel fordul hozzájuk:

„– Tegyétek meg, amit mondok nektek – mondta az öreg –, és meglátjátok, szerencsétekre válik!

- Szívesen megtesszük, amit mondasz – ígérték mindketten.
- Akkor hát fűtsétek be jól a kemencét!

Mikor ez megtörtént, és az egész kemence izzott már, az apó rájuk kiáltott:

– Adjátok ide nekem a fiút!

A szülők elszörnyedtek, de mégis engedelmeskedtek, s az öregember fogta a fiút, bedugta a kemencébe, és rázárta az ajtót.

Egy idő múlva azt mondta:

– Most már elég lesz! – és azzal kinyitotta a kemence száját; hát akkor kilépett onnan egy nagy fiú pirosposzsgáson, egészségesen, a haja aranyosan csillogott, és olyan szép volt, mint a viruló nap. A szülei sírva fakadtak örömben [...].⁵⁶

Az újszülött fiúcska kemencében sütése/pörkölése a titokzatos öregember kérésére olyan szimbolikus-spirituális értelemképzést és mitikus párhuzamot von maga után, mely a *nőiség* attribútumait és az isteni *pártfogás* tényét egyaránt érinti. „[...] a kemence átalakító jellegével foglalkozhatunk, amelyben megjelenik a szent, életet átalakító edény – mint az anyaméh misztériuma. [...] Olyannyira magától értetődik az átalakítás, a kenyér születése, a táplálás és a Nőiség közötti összefüggés, hogy egy régi német mondás szerint: »A kemence az anya«. [...] A kemence és a Nőiség mély azonosságának másik jele az, hogy a kemencének »prófetikus« jelentőséget tulajdonítanak, és a sorsról és hasonló dolgokról szokták vallatni.»⁵⁷

A kemencében sütés, a tisztítótűzben fermentálás mint a magzati stádiumba visszatérés tehát nem más, mint a „kapott létét” igazoló, az adományozást és pártfogolást kijelölő égi szférába történő beavatás: ezért is hívják „*kétszer született*”-nek.⁵⁸ Mindemellett a transzcendens tudástól (Sorsistennők jövőlátásától vagy a Prométheusz-féle „*lumiére esprit*”-től) megvilágosodás, az anyagi világ romlandóságától, bűnitől való lelki megtisztulás⁵⁹ és fizikai megerősödés, aminek révén éppolyan „ártatlanná”, tisztává (újjászületetté) válik a hős, mint mesénkben a későbbi, neki „ajándékozott” neje, akit az ördöglelkületű vörös vadász képtelen rászedni: „[...] mert a királykisasszony maga volt a megtestesült ártatlanság, és az ilyenek védve vannak az ördög minden cselvetése ellen.»⁶⁰

3

Térjünk vissza még egy rövid kitérő erejéig a tűzhely melletti *ábrándozáshoz*. A magyar szólás: az ábrándozás az élet megrontója – az elemzés alá vont mesénk esetében igaz is, meg nem is. A szólás eredetileg a tétlenkedés, az elbizonytalanodás, a célnélküliség, a valamire visszarévedés vagy emlékezés állapotára utal, vagyis éppen arra a lefokozott tudatállapotra, melyben a hősünk leledzik. Aminek az oka egyfelől a tapasztalathiány (egyedül egyetlen ősi tiltás mint szociális tapasztalat⁶¹ birtokosa, hogy tudniillik a tűz megéget, fájdalmat okoz, ezért óvakodni kell tőle), másfelől másfajta szociális tapasztalatok deficitjéből fakadó céltalanság,⁶² tervtelenség. Bachelard egy helyütt azt állítja: „Az ábránd fenomenológiája magyarázatot adhat az emlékezet és a képzelet elegyére.”⁶³ Erős János (ellentétben a rendkívül gyorsan, napok alatt kifejlődő gyermekkel: Bors- vagy Babszem Jankóval) majdnem két évtizedet, a mese szellemében háromszor hét évet tölt a családi tűzhelyben (*foyer*). Ebből az életszakaszból minden kétséget kizáróan rendelkezik bizonyos emlékképekkel, mivelhogy lustaságban tetszeglése idején szemmel követi az anyja és mások hétköznapi tevékenységét s egyéb más külső eseményeket, melyeket részben képek formájában, részben nyelvi szinten (a kialakított képesség és az újjáértett referencia kettősében) memorizál s folytonos ismétlés révén pontosít. E képek felidézése egyfelől a feledhetetlen és a megtörtént/lezárult volta miatt „egységesnek”, bensőségesnek mutatkozó múltba fordulást, másfelől a képzeletet mint a vágyteljesülést biztosító „értelmet” mozgósítva a jövőbe invitálást segíti elő, ugyanakkor tagadhatatlanul az ismeretlenben (képzeletbeliben) vizitálást szolgálja. A múltban lakozó és onnan előhí-

vott emlékképek újjáértelmezése révén (mely a jelenbeli élethelyzetben mindig egy lehetséges másik intencióból és logikából történő összerendezés és jelenvalóvá tétel) és a megbízhatatlan emlékezést felügyelete alá vonó *gondolkodás* segítségével a „múlt-tapasztalat” ismét feltárhatóvá és másként megérthetővé válik.

Az *élet megrontásáról* (a szónak romlás, ártani akarás, malum/rosszság értelmében) nem igazán beszélhetünk, a Gurevics említette „henyélés” bünt és halált rejtő veszélye ellenére sem. Annál az egyszerű oknál fogva sem, hogy a felnőtt koráig a családi/házi tűzhely mellett vagy a falusi házak ékességének számító kemence padkáján lustálkodó gyermek cseppet sem elvetemültségre utaló gonoszságból, szándékos bosszantásból, intellektuális szembeni dacolásból nem végez semmiféle „házi munkát” (mint például a szövegekben jelzett favágás, kertészkedés, vízfordás stb.) vagy az életben maradásukat biztosító rurális jellegű munkát (földművelés, aratás). Sokkal inkább arról van szó, hogy a példaadó, az identitást és örökségül kapott családi és személynevet bizonyos történetek elmesélésével igazoló apa hiányában⁶⁴ a tértelenség és a céltalanság⁶⁵ mint a közösségben elfogadott és elvárt szociális tapasztalatnak híján levés, normarendszerben való járatlanság s nem utolsósorban az előtte álló utak közül a helyes megválasztásának a dilemmája akadályozza őt,⁶⁶ hogy végre/ időben felnőtt férfivá váljon.⁶⁷ Ez utóbbi kapcsán írja Starobinski: „[...] az utat bejáró hős olyan lelkiert fedett fel magában, amelyről nem tudott, s amelynek ezentúl birtokában van.”⁶⁸ Az erő és a lélek/ész összeszedettségének szükséges voltáról (amiről Kant írt a feladatot végrehajtani akaró, ám kellő erővel nem rendelkező hős kapcsán⁶⁹) a „tudáshiányban” szenvedő, másoktól/kívülről tanácsot/útmutatást kapó hős úton levése *közben* nyer bizonyos tanulságot a mesék tanulsága szerint: időnként saját kárán okulva. Nem véletlen, hogy a magyar nyelv a bizonyos léthelyzetben: az eltérő irányba nyíló utakhoz, kereszteződésekhez érkező és ott tanácsotalanul álló hősnek szóló tanácsadás és útmutatás/irányjelölés között szoros nyelvi és logikai összefüggést mutat. Nyilvánvaló, hogy a helyes és követhető útra lépés egyszerre utal az időbeni és térbeni előrehaladásra: a célképzetből fakadó céltevékenységekre és a különböző élethelyzetekben hozott döntésekre, melyek az emlékezetből bármikor előhívhatók, megismételhetők. Ezek az előre eltökélt tevékenységek, elhatározott döntések mint jövőben realizálódó aktivitások a lehetséges sorsválasztásnak nyitnak utat. Mivel azonban az adott élethelyzetek eltérőek, és a választás mindig egy jövőbenire irányul, ezért az előrelátás, az erkölcsi követelmények szem előtt tartása, a mérlegelés és a lehetséges létfeltételek közötti helyes választás vezet el oda, hogy az életfolyamatokat kedvezően megváltoztassuk. Ezért is mondhatjuk, hogy a hős úton levése közben folyamatosan reflexív viszonyban áll a környezetével és másokkal (segítőivel és ellenségeivel, barátaival és a szörnyekkel), ekként sikerül megértenie önmagát: önmagáról mint megértett-létről beszélni. Erre mutat rá Hartmann: „Ha a szellem megérti önmagát, bizonyossá válik számára előrehaladásának iránya, az értelemdadás a történelemben. A megértés mértékében tárul fel előtte rendeltetése a világban. [...] És amilyen mértékben feltárul előtte a rendeltetése, úgy növekszik benne a belátás és erő is, amely a rendeltetés betöltésére irányul.”⁷⁰

Az utazásszimbólika a népmesében is a „tökéletes tudáshoz” vezető filozófiai előrehaladást (és lelki fejlődést) jelenti.⁷¹ Egyetérthetünk Deleuze-zel, aki szerint „az utazás a helyek, az álom, a pillanatok sokféleségéhez tartozik”,⁷² és épp e sokféleség lételemfeltételei közül kell a hősnek megtalálnia a *saját* útját és *saját* nézőpontját (az apától örökségbe kapott „világnézeten” belül), ahonnan önmaga múltjának és jövőjének szemléelőjévé is válik. A hallgató/olvasó mint az orális átadás során megszólított útítárs nyomon követi azt az utat, melyet a hős bejár a kezdeti „együgyűség” szakaszától⁷³ a céltevékenység meghatározása révén az eredményes feladatteljesítésig, mely feltételezi az erkölcsi követelmények megismerését és az előrelátáson, az ömagaságáról való biztos tudáson, az énismereten nyugvó aktivitást.

■ JEGYZETEK

1. A descartes-i *lumière* mint az értelem kifejezése pontosan utal a tűz, a fény és az értelem szoros fenomenológiai összefüggésére. René Descartes: *A módszerről*. (Ford. Alexander Bernát et al.) Kriterion, Kvár, 2002. 98.
2. Gaston Bachelard: *La psychanalyse du feu*. Gallimard, Paris, 1949. 32. »Le feu enfermé dans le foyer fut sans doute pour l'homme le premier sujet de rêverie, le symbole de repos, l'invitation au repos.« Bachelard visszatér Descartes-hoz, aki a *XXI cikkelyben* írja: „Ilyenek álmaink illúziói és az álmódosások is, melyeket gyakran folytatunk ébren, amikor gondolkodásunk hanyagul tévelyeg anélkül, hogy önmagától valamivel foglalkozna.” In: René Descartes: *A lélek szenvedélyei*. (Ford. Dékány András.) Ictus, Bp., 1994. 44.
3. Bachelard: i. m. 44.
4. „...la délibération qui précède le choix : le pré-féré, note Aristote, exprime le pré-délibéré.” Paul Ricoeur: *De l'action à l'agent*, In: Uő: *Soi-même comme un autre*. Seuil, Paris, 1990. 114. „a választást megelőző mérlegelés: az előbbre sorolás, jegyzi meg Arisztotelész, az előzetes mérlegelés kifejezése.”; »Ce rapport entre préféré et prédélibéré (*probébouleuménon*) sert de socle à une définition de la vertu [...]« Uo. 111. („Az előbbre sorolt és az előzetesen mérlegelt közötti kapcsolat lesz a kiindulópontja az erény meghatározásának ...”)
5. Uo.
6. Uo. 112.
7. Érdemes a *tűz fenomenológiájának* vizsgálatok felidézni, amit Descartes a *Discours de la méthode* ötödik fejezetében a tűz természetéről mond. Vö. Descartes: i. m. 117. Eliade viszont azt emeli ki, hogy a sztoikusok épp a *tűz* okán tértek vissza Hérakleitosz világvége-ideájához, és Plátón az özönvíz általi világvég alternatívájaként a tüzet tételezi. A keresztények pedig tisztító jellegét hangsúlyozzák. És Krisztus eljövend és a tűz által tisztítja meg a bűnös világot. Mircea Eliade: *Mythes et rites de renouvellement. Aspects du mythe*. Gallimard, Paris, 1963. 83., 85.
8. Bachelard: i. m. 32.
9. Uo. 33.
10. Uo. Eliade arra is felhívja a figyelmünket, hogy a gnosztikusok szerint az emberek nem pusztán csak alszanak, de kifejezetten szeretnek is aludni. Uő: *Mythologies de la Mémoire et de l'Oubli*, i. m. 159.
11. Vagy amiként Bachelard írja: a tűzhely mellett megfontoltan ülő gyermek számára a tűz valóságos *gyönyörűség*: „Il est [le feu] plaisir pour l'enfant assis sagement près du foyer.” Bachelard: i. m. 19.
12. Eliade említi, hogy a fiatalember azért képes kezében tartani egy izzó vasat és megragadni egy mérges kígyót (Erős János mitikus vonzatához tartozik mindkettő), mert ismeri a tűz és a kígyó eredetét, a tűzkészítés varázslatát (*le charme de la création du feu*). Mircea Eliade: *La structure des mythes*. In: Uő: i. m. 26.
13. Immanuel Kant: *Antropológiai írások*. (Ford. Mesterházi Miklós.) Osiris –Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2005. 230.
14. A példabeszéd szerint lusta az, aki a szolgálai félelem miatt elásta az Istentől kapott talentumot (Mt 25,26), olvashatjuk a Magyar Katolikus Lexikonban.
15. „La paresse est une façon de dire la latence du héros, de tous ceux qui restent oisifs près du feu, qui sont plongés dans une inaction, voire une léthargie initiatiques. Ces héros sont non seulement contrefaits, d'apparence chétive ou faibles d'esprit, mais ils se complaisent souvent dans l'oisivité, voire l'inertie.” Nicole Belmont: *Le héros et son Odyssée*. In: Uő: *Poétique du conte*. 183.
16. „Le masque est une synthèse naïve de deux contraires très proches: la dissimulation et la simulation. [...] Une phénoménologie de la dissimulation doit remonter à la racine de la volonté d'être autre que l'on est.” Gaston Bachelard: *Le masque*. In: Uő: *Le droit de rêver*. Éd. PUF, Paris, 1970. 201–202.
17. Érdemes eltöprengeni e ponton Marquard állításán: „Az, hogy minden mulasztás közvetve tarts is, nem találobb, mint az a másik tétel, hogy minden tett közvetve mulasztás; csak azért cselekedhetünk bármit is, mert a dolgokat jobbra békén hagyjuk [...]” Odo Marquard: *Szokás dolga*. In: Uő: *Az egyetemes történelem és más mesék*. (Ford. Miklós Tamás.) Atlantisz, Bp., 2001. 196. A mesehősünk mulasztása: a kint-létben való passzivitás (bensőségre visszavonulás), a másokkal nem beszélés (hallgatás), a konkrét álmok/célok meg nem határozása (az álmódosásban egy központosított tárgy negligálása, helyette a lét sokféle létlehetőség-feltételének elgondolása) csak látszólag, mások szemében/látásában mulasztás, evvel szemben egy másik dimenzióban: a bent-lét, a bensőség világában nagyon is aktív cselekvéssorozatok összessége.
18. Emmanuel Lévinas: *Teljesség és végtelen*. (Ford. Tarnay László.) Jelenkor, Pécs, 1999. 127.
19. Uo. 111.
20. Hartmann beszél erről: „A megértés mértékében táru fel előtte rendeltetése a világban. [...] és amilyen mértékben feltáru előtte a rendeltetése, úgy növekszik benne a belátás és erő is, amely a rendeltetés betöltésére irányul.” *Értelemadás és értelemteljesítés*. In: Nicolai Hartmann: *Lételeméleti vizsgálódások*. (Ford. Redl Károly.) Gondolat, Bp., 1972. 509.
21. Scheler teszi világossá, hogy „az ember mindaddig kiskorú, ameddig egyszerűen *elvégzi* környezete élményintencióit, *anélkül* hogy először megértené őket, ameddig a *terjedés*, az *együtt cselekvés* értelemben a *hagyomány* az átadásnak az a formája, amely megalapozza szellemi alapiszonyát másokhoz [...]. A személyhez [...] nemcsak az akarás tartozik, hanem az akarni képesség közvetlen tudata is.” Max Scheler: *A formalizmus az etikában*. (Ford. Berényi Gábor.) Gondolat, Bp., 1979. 717–719.
22. Descartes: *A módszerről* 71.
23. Heidegger jegyzi meg: „A felhívás megértéséről kiderül, hogy az nem más, mint *lelkiismerettel-bírní-akarás*”, mely fenoménben benne rejlik az „elhatározottság” mint a létező választása. Lásd Martin Heidegger: *Lét és idő*. (Ford. Vajda Mihály et al.) Gondolat, Bp., 1989. 457. A mi hősünk felnőtté válásának egyik jele éppen ebben az elhatározottságban érhető tetten.
24. „a felhívás csak a válaszból nyer értelmet, minthogy mint felhívás csak általa teljeseedik be, hogy fájdalom örömmel, elhatározással, vágyakozással, fölkiáltással stb. válaszolok rá.” „L' appel ne s'entend que dans la réponse, puisque c'est seulement quand je réponds à cet appel par ma douloureuse joie, par mon arrêt, par

- mon désir, par mon exclamation, etc., qu' il advient comme appel." Jean-Louis Chrétien: *Phénoménologie de la réponse*. In: Uő: *Réponse. Figures de la réponse et de la responsabilité*. Éd. PUF, Paris, 2007. 8.
25. „Így gondolták, hogy Jancsitú jó lösz megszabadulni, me Jancsi tönkretöszí az egész falut, ha mögokosodik egy kicsit.” (*Tombác János meséi*. Bálint Sándor gyűjtése. Akadémiai, Bp., 1975. 297.) Az együgyűség látszata és a „kicsit megokosodás” egyaránt többet és mást mond, mint amit az első olvasatban érteni vélünk; az együgyűség fenomenológiájáról már írtam (Bálint Péter: *Az együgyűség fenomenológiája – Jakab István cigány mesemondó Erős János típusú meséiben*. Forrás 2012. 10. sz. 62–74.). Ellenben a „megokosodik” kifejezés egyaránt utal arra, hogy eléri azt a szellemi nívót, melynek segítségével alkalmazkodni képes a közösség elváráshorizontjához, s képessé válik az „észhasználatra”, mely az értelem és az erő használhatóságától tesz tanúbizonyságot.
26. Mircea Eliade: *Le Temps peut être maîtrisé*. In: Uő: *Aspects du mythe*. i. m. 101.
27. „la justice royale garantit pour le groupe une prospérité collective, la richesse que le travail assure à chacun est au contraire une faveur divine individuelle.” Jean-Pierre Vernant: *Mythe et pensée chez les Grecs*. Éd. La Découverte/Poche, Paris, 1996. 269.
28. A magyar nyelvben az *ábrándozik* talán találobb kifejezés, mert rögtön az első pillantásra érezteti a különbséget az álom és ábránd között; az ábránd a latin *illúzió* kifejezésre utal mely egyszerre idézi elének az érzéki csatlódások és a látszatok világában elmerülést és az ideakergetést s nem utolsósorban a képiséget. Az ábránd kifejezés tövében megtaláljuk a geometriai *ábura* kifejezést, ez olyan jelként viselkedik, kiváltképpen is más vagy egyszerre több más ábrával összefüggésben, mely egy sajátlagos világot *ábrá*-zol előttünk, s ennek értőivé és megértőivé csupán akkor válunk, ha a sajátlagos (s nem is mindig szubjektív, hanem az azt felülíró kollektív) jelrendszer ábra-jeleit adekvát módon tudjuk „olvasni”. Valéry írja az egyik fragmentumában: „Kiléptünk az ábrázolásból. – Beléptünk a nyelv világába.” (262.) Uő: *Füzetek*. (Ford. Somlyó György.) Európa, Bp., 1997. 52.
29. „L' homme est une création du désir, non pas une création du besoin.” Bachelard: i. m. 34.
30. Bachelard: *L'espace onirique*. In: Uő: *Le droit de rêver*. Éd. PUF, Paris, 1970. 198.
31. Michel Foucault: *Bevezetés Binswanger Álom és egzisztencia* című művéhez. (Ford. Sutyák Tibor.) In: Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin betűk, Debrecen, 1999. 35.
32. Lévinas: i. m. 119.
33. „Nevelték a gyerköt. Öleg erőssen is nevelődött, hatalmas gyerek nevelődött belüle. De amilyen hatalmas erős, mög szép is vót, dэрék is vót, de olyan hanyag, lusta vót. Szögény szülei nem vötték annak sэмmi hasznát sө. Övött, ivott, hevert. Ha levelet kapott a szájára, avva pikulázott, fütüörészött vele. Fűzfasipokat csinált, ilyesmivel tötötte az idejét. Kimönt az erdőbe madarászni, madártojást önni.” (*A lusta gyerek*. In: Tombác János meséi 504.) A játék Krisna gyermekkori változatának lényegét képezi; a gyermekkorban összekapcsolódik a rombolás öröme a felfedezésével, írja Claudine Leblanc *Héros épique, enfance divine* című tanulmányában. In: *L' enfance des héros (L'enfance dans les épopées et les traditions orales en Afrique et en Europe)*. Éd. Artois Presses Université, 2008. 38.
34. Az ungi népmeseváltozat, a *Kilenc* szerint: „Ugyhogy hát a fia meg alig jó, derik fiú vót, de naprúl napra nem dógozott semmit, csak a tüzhejnél az egyik morkából a másik morkába öntögette a hamut. Eccer a szegény asszony megszólította. Azt mondta neki: – Fiam, mán ahogy látom, elég derik fiú vagy. Elmehténél valamere dógozni. De bizony a fiú azt se mondta az anyjának, hogy megyen, vagy pedíglen nem megyen. Nem teccett neki egyáltalán menni munka után. [...] Elment a fiú, és egy pillantás alatt már fel is pattantotta a gerendát a tetőre. Amikor meglátták az emberek, szemök-szájok tátva maradt, hogy a fiú milyen erős. Így aztán ettül fogvást a fiúnak meg is teccett a munka, és ahol kellettett ijen erős munkás, hát csak a fiút szólították.” *Ungi népmesék és mondák*. (Gyűjtötte Gécz Lajos.) Akadémiai–Madách, Bp., 1989. 351–352.
35. A tanulmány későbbi pontján még jelentőséget nyerő Félelem nélküli János (*A félszkereső* AaTh 326) típusú mesék egyik variánsában, a kakasdi *Pihár*-ban a lustaság és a félelemnélküliség szoros összetartozását láthatjuk:
„Vót éccer égyy embэр s égyy asszon, azoknak vót égy jó kamasz fíjjk. Csak oan lusta vót, hogy sэмmit nem akart dógozni, segíteni az apjáéknak. Egy napon szondja az apja:
– Fiam, ma elményünk a mezőre anyáddal dógozni, s te ithon maradsz. Tэgyél tüzet, s tégy fél vizet, s fözz vacsorát nekünk, mert legalább te és ennyit csináj!
Elmentek a mezőre, s a legén otthon maradt. Az elmэnt ki réglvel, s estig játszódtott, sэмmit se csinát. [...]. Mэgtaláta a falu végén. Ott játszódtak a többi pajtasokval. A legэnt úgy lították, hogy Piári. Na, hazavisz a legэnt, előfogta, s úgy elverte, hogy ni, a fejít és mind ésszehasogatta az apja. S amikor ütте, örkкé mondta neki:
– Szót fogadsz-э, Piári? Fész-э tülem, Piári?
Aszonta az apjának:
– Эдэsapám, se nem félek, se szót nem fogadok.” In: Dégh Linda: *Kakasdi népmesék*. II. Akadémiai, Bp., 1960. 28.
36. Eliade: *Eschatologie et cosmogonie*. i. m. 92.
37. Jakab István: *Babszem Jankó I*. In: Nagy Olga – Vőő Gabriella: *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*. Akadémiai, Bp., 2002. 135.
38. Paul Ricoeur: *Metafora és történetmondás*. (Ford. Jeney Éva.) In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Bp., 1999. 234.
39. Lévinas: *Teljesség* 229.
40. Descartes: *A módszerről* 86.
41. Paul Ricoeur: *Une phénoménologie de l'homme capable*. In: Uő: *Parcours de la reconnaissance*. Gallimard, Paris, 2004. 152–153.
42. „Ekként intéz a gyermek az apjához anonim felhívást; amikor tehát az apa odáig megy apasága elismerésében, hogy a gyermeket sajátjának ismeri el, a nevént adja neki, e névadással csupán annyit tesz, hogy a fel-

hívásra rituális választ ad. A név, mely a gyermeket nevével nevezi, nem más, mint az apa szertartásos válasza az anonim felhívásra. „L' enfant exerce ainsi un appel anonyme sur le père; donc, quand le père se reconnaît père au point de reconnaître ensuite l' enfant comme sien, jusqu' à lui donner son nom, il se borne, en l' appelant ainsi, à rendre un répons pour un appel. Le nom qui appelle l' enfant n' est que le répons du père à un appel sans nom.” Jean-Luc Marion: *État donné*. Éd. PUF, Paris, 2005. 415.

43. „Ez a megnevezés egy történet mentén bontja ki magát: először az apa a saját (családi) nevét adja, majd a keresztnévet (*christian name*): mindkettőt átvétel; azután adja meg – élőszóban, nyelvi eszközökkel, majd a közösség, a vallás, a »világnézet«, stb. révén – a valódi identitást; s miközben az apa szünös-szüntelen nevet ad neki rituális válaszainak sorával, a gyermek eredeti felhívásának névtelenségét mindazonáltal sohasem szünteti meg; épp ellenkezőleg: kiemeli, mivelhogy ezeknek az identitásoknak mindegyikét a név eredendő hiányának örvényében süllyeszti el.” Uo.; „Cette nomination se déploiera selon une histoire: d'abord le père donne son propre nom (patronymique), puis le prénom (*christian name*) , tous deux d' emprunt ; ensuite il donnera l' identité réelle, par la parole, la langue et le langage, puis par la communauté, la religion, la »vision du monde«, etc. ; en ne cessant de lui donner un nom par la succession indéfinie de ses répons, le père n' annulera pourtant jamais l' anonymat de l' appel initial exercé par l' enfant; au contraire, il ne fera que le souligner, puisqu' il engloutira toutes ces identités dans le gouffre de l' absence originelle du nom.”

44. Lévinas: i. m. 136.

45. Tombácz János meséje, *A félelemkereső János* tanulságos abból a szempontból, hogy a gyermeki gondviselés és nevelés kérdésében egészen másfajta vélemény fogalmazódik meg (nyilván a paraszti tapasztalatra alapozva), mint amit az Erős János-típusban a dologkerülő/lusta fiúval szembeni közösségi elvárásról gondolunk. „Tudjuk, a régebbi világba nem vót a gyerekre olyan nagy gond, mint mostan. Mindégy vót, hogy adtak neki égy kis önnivalót. Dógozni köllött neki, pásztorkonni. Abba az üdőbe mán pásztorkodott, amikó tudták használni. Nagyon sokat nem tanult a gazdátú, me a jószágokná köllött neki lönni. Még éccakára is kinn aludt az istállóba. Akármí is történt, akármít hallott, bizon figyelömbe sē vótte. Nem tudta, hogy mi az a félelöm, vagy hogy félni kéne.” Bálint Sándor: Tombácz. i. m. 504.

46. „A semmittevés hajlama, feledve a munkát, amely a megnyugvás állapotát megelőzné, *Iustaság*.” Kant: i. m. 230.

47. Aron Gurevics: *A középkori ember világképe*. (Ford. Előd Nóra.) Kossuth, Bp., 1974. 230.

48. Ez a *vase* más népeknél is ismert hős, Öveng Ndoumou Obama is ilyen, aki „kettős lény” egyetlen testbe zárva. „à l' instigation de son aïeul, ses organes, à la réserve des muscles et de la peau, sont remplacés par du fer, faisant ainsi de lui, un homme de chair certes, mais cependant en fer, »un homme double dans un même corps.«” Emmanuel Matateyou: *L'enfant dans le MVett de Tsira Ndong Ndoutoume*. In: *L'enfance des héros*. i. m. 44.

49. *A csodálatos fa*. Erdélyi szász népmesék. Josef Haltrich gyűjtése. (Ford. Üveges Ferenc.) Európa, Bp., 1979. 37.

50. „Le feu est flamme purificatrice, mais aussi centre génital du foyer patriarcal.” Gilbert Durand: *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Éd. Dunod, Paris, 1992. 196.

51. Neumann az anyai szívéről szólva mondja: „amely az érzés szellemet tápláló »központi« bölcsességét, nem pedig a fej »magasabb« bölcsességét árasztja magából.” Erich Neumann: *A Nagy Anya*. (Ford. Turóczi Attila.) Ursus Libri, Bp., 2005. 341. Az anya Szophiává válik, „szellemi ereje élő és megmentő: túláradó szíve egyszerre bölcsesség és táplálék. Az általa közvetített tápláló élet a szellemmel áthatott és átváltozó élet, nem pedig földhözragadt, anyagi élet.” i. m. 342.

52. Jean-Pierre Vernant: *Mythe et religion en Grèce ancienne*. Éd. Seuil, Paris, 1990. 74.

53. Uo. 84.

54. Uo. 78. Durand is utal arra, hogy az indián hagyományban a levegő szoros kapcsolatban áll a beszéddel. „dans la tradition indienne l'air est étroitement associé à la parole.” Durand: i. m. 199.

55. Vernant a transzcendensbe nyúló *kommunikációs lehetőség* mellett a vertikális tengelyen való le és fel „közlekedési” utakat is említi: „Pour les membres de l'oïkos, le foyer, centre de la maison, marque aussi la route des échanges avec les dieux d'en-bas et les dieux d'en-haut, l'axe qui fait d'un bout à l'autre communiquer toutes les parties de l'univers. Aussi le foyer pourra-t-il susciter l'image du mât qui s'enracine profondément dans le pont pour se dresser droit vers le ciel.” Vernant: *Mythe et pensée chez les Grecs* 199.

56. *A csodálatos fa* 93.

57. Neumann: i. m. 299–300.

58. „Le motif de la gestation et de la reconnaissance y est nettement exprimé: il y est dit que le précepteur transforma le garçon en un embryon et le garde trois nuits dans son ventre. Celui qui a effectué l' upanayama est »deux fois né.«” Eliade: *Le temps peut être maîtrisé*. 101.

59. Az ungi mesében (*Borsszem Jankó vitézkedése*): a szegény asszony gyönyörű lányát meggondolatlan kívánsága miatt elcsábítja az ördög/halál a temetőbe, ahol egy halottas házban bújik el, „Erre a kakas megszólalt, fogta az a halott, kulimáznak váltott, és a jány kijött a kemencéből. Reggel jönnek, a níp megy a virrasztóba, megjídedtek túle, hogy ki az. – Nem – azt mondí Bátorí Zsuzsi – én, ojan tisztá vagyok, mint magok.” In: Géczí Lajos: *Ungi népmesék és mondák* 123. Durand kitér arra, hogy a tűz az újjászületés mítoszához is kötődik: „l' élément feu [...] est intimement lié aux mythes de la résurrection.” Durand: i. m. 197.

60. *A csodagyermek*, In: *A csodálatos fa* 96.

61. Bachelard: *La psychanalyse du feu* 23–24.

62. Tombácz meséjének lusta gyerekére mindkét tapasztalathiány jellemző; az ismeretlen/idegen világ láttán a descartes-i rácsodálkozás értelmében *elbáméskodik*: „Ahogy ballag a faluba, sosē látott az életibe még anyyi embört, népet, mint ott. Mç addig csak úgy ötöt-hatott látott életibe, ára kint a pusztaságon, az őserdők között.” (296.) A házasodásról, mint a másik szociális tapasztalatról is csak hallomásból értesült: „Nem olyan pipogya mög buta vót ű, csak mint parasztyerök nem városba nevelődött. Beszéltek neki az apjáék, hogy fiam, majd

mög köll ám neköd nősulni is. Hát neköd embörössen köll mán viselkönnöd, nem ilyen gyerökössen mindég.” (306.)

63. Gaston Bachelard: *A tér poétikája*. (Ford: Bereczki Péter.) Kijárat, Bp., 2011. 43.

64. E ponton válik igazán hangsúlyossá valamennyi változatban, hogy az apa korán: a gyermek születése előtt vagy nem sokkal azt követően elhalt. A kivételek ritkaságszámba mennek, ilyen a Kovács Károly *Nagyerejű Jancsi* meséje, melyben a fiúnak öreg apja van.

65. Montaigne is arra figyelmeztet *A tétlenségről* című esszéjében, hogy „Kitűzött cél híján eltéved a lélek: hiszen, mint mondják, mindenütt lenni annyi, mint sehol sem lenni.” In: Montaigne: *Esszék*. I. (Ford. Bajcsa András et al.) Jelenkor, Pécs, 2001. 49.

66. Érdemes utalni Hartmann „szituáció” fogalmának értelmezésére, mely a cselekvés és indíték együtteséből indul ki; szerinte a szituációt nem megválasztjuk, hanem „belekerülünk”, és meglep bennünket, ha belekerülünk, nem tudunk kitérni előle, cselekednünk kell benne és döntést hoznunk, a döntés mineműségét ránk bízva, szabadságunk a „miképpen” döntés módzataiban rejlik. Nicolai Hartmann: *Az erkölcsi követelmények lényegéről*. In: Uő: *Lételeméleti vizsgálódások* 518–519.

67. „Nous proposons donc de ranger sous le nom de *complexe de Prométhée* toutes les tendances qui nous poussent à *savoir* autant que nos pères, plus que nos pères.” Bachelard: *La psychanalyse du feu* 26.

68. Jean Starobinski: *A varázslónők*. (Ford. Lőrinszky Ildikó.) Európa, Bp., 2009. 234.

69. Kant: *Az indulatokról közelebbről*. i. m. 203.

70. Hartmann: *Értelemadás és értelemteljesülés*. i. m. 509.

71. Starobinski: i. m. 235.

72. Gilles Deleuze: *Proust* (Ford. John Éva.) Atlantisz, Bp., 2002. 125.

73. Mely a gyermekkor ösztönszintjét, én-előttiségét jelenti, amikor is az anya közvetlen közelében, szoknyája mellett a természet adta örömeket, a legkülönfélébb vágyakat azonnal akarja kielégíteni és élvezni, s mivel nem ismeri, hogyan kell a vágyait elfojtani, „hangot ad” nekik.

